

64 NOLU MUFASSAL TAHRİR DEFTERİNE GÖRE KIBRIS EYALETİNDE KÜÇÜK İŞLETMELER¹

Prof. Dr. Recep DÜNDAR²
İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Özet

Fetihten sonra 9 Ekim 1571'de başlanan Kıbrıs Eyaleti'nin tahriri, 18 Ekim 1572'de tamamlanmıştır. Tahrir kayıtlarını ihtiva eden defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki 64 nolu mufassal tahrir defteridir. Adı geçen deftere göre Kıbrıs Eyaleti'nde tespit edilen küçük işletmeler şekerhaneler, tuzlalar, değirmenler, debbağhaneler, boyahane ve sabunhanelerdir.

Kıbrıs'daki şekerhaneler, Baf nahiyesinde Tokyovoli, Limoson nahiyesinde Koloş ve Piskopi karyelerindedir. Şekerhanelerin mülkiyeti devlete ait olup önceleri eminler vasıtası ile 1593 tarihinden sonra ise iltizam usulü ile işletilmektedir. Bu şekerhanelerin senelik geliri 380 000 akçe olup, üretilen şekerin tamamına yakını İstanbul'a gönderilmektedir.

Kıbrıs'taki tuzlalar, Baf nahiyesinde üç ve Tuzla nahiyesinde bir olmak üzere dört adettir. Bunlar, senelik hasılı 1950 akçe olan Baf, bu nahiyeye bağlı ve geliri 500 akçe olan Lenbe karyesi ve 40 akçelik geliri olan Ayayorgi İsterpoti mezrasındadır. 100 000 akçelik geliri olan diğer tuzla ise Tuzla nahiyesindedir. Kıbrıs Eyaleti'nde üretilen tuz genellikle İstanbul'a gönderilirdi. İhtiyaç fazlası tuzlar ise başka ülkelere ihraç edilirdi.

Tahrir Defteri'ne göre Kıbrıs'ta, Lefkoşa (19), Mesarye (1), Karpas (6), Girne (8), Pendaye (44), Hırsofu (30), Baf (36), Evdim (15), Limason (37), Mazuto (9) ve Tuzla (1) da toplam 206 değirmen bulunmaktadır. Kıbrıs'daki değirmenlerden elde edilen yıllık gelir toplamı 116 255 akçedir.

Kıbrıs Eyaleti'nde Girne ve Tuzla hariç diğer nahiyelerin hepsinde debbağhane vardır. Bu nahiyelerden Lefkoşa, Magosa, Hırsofu, Evdim ve Mazuto'da birer, Mesarye ve Karpas'ta ikişer, Pendaye ve Baf'ta beşer ve Limoson'da yedi olmak üzere toplam 26 debbağhanenin olduğu tespit edilmiştir. Debbağhaneler, iltizama verilerek işletilmektedir.

1572 tarihli Mufassal Defterine göre Kıbrıs Eyaleti'nde, Lefkoşa ve Magosa Kalesi ile Baf şehir merkezinde olmak üzere üç boyahane vardır. Lefkoşa boyahanesinin yıllık geliri 1500 akçe, padişah hassı olan Magosa boyahanesinin 4500 akçe ve Baf boyahanesinin ise 750 akçedir. Kıbrıs'taki boyahaneler mukataa addedilerek iltizam usulü ile işletilirdi.

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde sabun üretimi yapan, Lefkoşa, ve Magosa'da bulunan iki işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Bu sabunhaneler iltizamla işletilmekte idi.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Şekerhane, debbağhane, Boyahane, Değirmen

SMALL BUSINESSES IN CYPRUS ACCORDING TO THE DETAILED CADASTRAL BOOK 64

Abstract

After the conquest, the cadastral works of the Cyprus State were started on October 9, 1571, and were completed on October 18, 1572. The book that included the cadastral records is the one kept in the General Directorate of Cadastral and Title Deed Works Archives with the number 64. According to the abovementioned book, the small businesses that existed in the Cyprus State were *candy production shops, saltworks businesses, mills, tanneries, dyehouses, and soap shops*.

¹ Bu makale International Conference on Research in Education and Science (ICRES), İsimli Sempozyumda 21 Mayıs 2017 tarihinde sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

² rdundar45@gmail.com ORCID: 0000-0002-0029-1739

The candy production shops in Cyprus were located in Tokyovoli district in Baf County, and in Koloş and Piskopi were located in Limoson district. The ownership of the candy shops belonged to the state, and were run through fiduciary; and then as of 1593, they were run with the uphold system. The annual revenues of these candy shops were 380 000, and nearly all of the candy that were produced here were sent to Istanbul.

The saltwork shops in Cyprus were four in number as three in Baf and one in Tuzla District. The one whose annual revenue was 1950 was located in Baf, the one with 500 annual revenues was located in Lenbe, which was connected to Baf in administrative terms, and Ayayorgi with 40 cash money was located in Isterpoti Hamlet. The other one with an annual revenue of 100 000 was located in Tuzla District. The salt that was produced in the Cyprus State was generally sent to Istanbul. The salt that was more than needed was exported to other countries.

According to the Cadastral Book, there were 206 mills in Cyprus which were distributed as follows; Lefkoşa (19), Mesarye (1), Karpas (6), Girne (8), Pendaye (44), Hırsofu (30), Baf (36), Evdim (15), Limason (37), Mazuto (9) and Tuzla (1). He annual revenue from the mills in Cyprus was 116 255 cash money.

There were tanneries in all of the districts in the Cyprus State -except for Girne and Tuzla. There was one tannery in Lefkoşa, Magosa, Hırsofu, Evdim and Mazuto; two in Mesarye and Karpas; five in Pendaye and Baf; and seven in Limoson, which makes a total of 26 tanneries. The tanneries were run with the uphold system.

According to the Cadastral Book dated 1572, there were three dyehouses in Cyprus State, one of them was in Lefkoşa, the other one was in Magosa Fortress, and the last one was in the city center of Baf. The annual revenue of Lefkoşa Dyehouse was 1500; the revenue of the one in Magosa, which was also the dyehouse of the imperial dynasty, was 4500; and the revenue of the Baf dyehouse was 750 cash money. The dyehouses in Cyprus were run with the uphold system with contracts. It was determined that there were two businesses that dealt with soap production in Cyprus State in the study period. They were run with the uphold system.

Key Words: Cyprus, Candy shops, Tannery, Dyehouse, Mills.

Giriş

Lefkoşa Kalesi'nin 9 Eylül 1570 tarihinde düşmesiyle birlikte Lefkoşa merkez sancak olmak üzere Girne ve Baf sancakları teşekkül edilerek Ada'da Osmanlı idarî teşkilâtı kurulmaya başlanmıştır.³ Bunlara, 1 Ağustos 1571 tarihinde Magosa zapt edilip Kıbrıs adası tamamıyla Osmanlı topraklarına fiilen katıldıktan⁴ sonra, idarî teşkilatlanma tamamlanmıştır.⁵

Kıbrıs'ın ada olması nedeniyle savunmanın güçlendirilmesi, kendi kendine yeter hale gelmesi ve Ada'nın savunmasında tımarlı sipahilerden istifade edebilmek⁶ için Anadolu Beylerbeyliği'nden Alaiye,⁷ Karaman Beylerbeyliği'nden İç-il,⁸ Dulkadir Beylerbeyliği'ndeSis⁹ ve Halep Beylerbeyliği'nden Tarsus¹⁰ sancakları Kıbrıs'a dahil

³ Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", **Belgeler IV/7-8**, Ankara 1969, s. 7

⁴ Kıbrıs'ın fethi için bkz. Recep Dünder, "Kıbrıs'ın Fethi", **Türkler IX**, Ankara 2002, s. 667-678; Recep Dünder, "Conquest Of Cyprus", **The Turks III**, Ankara 2002, s. 332-344

⁵ BOA. MD. 16, s. 18, Hüküm 33; BOA. MD. 27, s. 386, Hüküm 924 ve BOA. MD. 43, s. 158, Hüküm 285

⁶ BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407

⁷ BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133

⁸ BOA. MAD. 563, s. 129; BOA. MD. 12, s. 447, hüküm 865; Şenol Çelik, **Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.

⁹ BOA. MD. 16, s. 19, hüküm 35

¹⁰ Bkz. BOA. MD. 10, s. 262, hüküm 407; Tarsus'un idari bakımdan seyri için bkz. A. Sinan Bilgili, **XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994; BOA. KK. RD. 262, s. 48; Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İ**

edilmiştir.¹¹ Yeni fethi tamamlanmış bir bölge olarak ve ada olmasının da rolü ile Kıbrıs, hem Anadolu'nun güney hem de Suriye sahilleriyle bütünleşmiş ilginç bir idari özelliğe sahip olmuştur. Böylece Kıbrıs Beylerbeyliği diğer Beylerbeylikleri arasında “ada merkezli” ilk üst idari birim olarak Osmanlı teşkilat tarihindeki yerini almıştır.¹²

Magosa Kalesi'nin düşmesinden yaklaşık iki ay sonra; 9 Ekim 1571'de Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen emirde,¹³ “... ve cezire-i Kıbrıs'ın tahririne Üsküdar Kadısı dâme fazluhu ta'yin edildi. Senin ve cezire-i mezbûre kadı ve defterdarı ma'rifeti ile tahrir eylemek fermânım olmuştur. Cezire re'âyâsı tahrirde kendu kanunları üzere mi kabul ederler, 'Arab kanunu veya gayrı kanun üzere mi kabul ederler, bîl-cümle mâl-ı mîrîye ve re'âyâyâ evlâ olub münâsib görüldüğü üzere tahrir etdüresin ve harâc-ı şer'î takdiri dahi şer'-i şerîf üzere fermânım olmuştur” denilerek Kıbrıs'ın tahririne başlanmıştır.

Defterin sonundaki “Bu bende-i Ahkar ve efkende-i kemter Mehmed-i defterî kulları ve vilayet-i Cezâirun tezkere emini Halil Bendeleri” kaydından tahririn Kıbrıs Defterdarı Mehmed Çelebi zamanında bitirildiği ve bunun adamlarından Tezkire Emini Halil'in 18 Ekim 1572'de yazım işini tamamladığı anlaşılmaktadır.¹⁴ Bu tahrirde Ada'nın önceki hâkimleri Venediklilerden kalan kayıtlardan yararlanıldığı gibi yerli ahalinin verdiği bilgilerden de istifade edilmiştir.¹⁵

Sayım sonuçlarını ihtiva eden Kıbrıs'ın ilk tahrir defteri Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 64 numarada kayıtlıdır. Bu defter; “mufassal” ve 16x45 cm ebatlarında olup yazısı divanidir. 441 varak olan defterin başlangıcında on iki nahiyenin gösterildiği “*fihrist-i nevahî*” yer almaktadır. Daha sonra “*suret-i emr-i şerîf-i Sultanî*”, “*Kanunname-i Cezire-i Kıbrıs*”, II Selim'e ait tuğra ve dua vardır. Fihristte verilen nahiyelerin mahalle ve köyleri ile birlikte teferruatlı bir şekilde dökümü yapılmıştır. Defterin sonunda “evkâf-ı selâtin” kayd edilmiştir.

TD. 64 nolu deftere göre Kıbrıs Eyaleti'nde tespit edilen işletmeler üç şekerhane, 26 debbağhane, üç boyahane, iki sabunhane ve 206 değirmenden ibarettir. Bu işletmelerin işleyiş tarzları, sayıları ve eyalet hazinesine sağladığı gelirler aşağıda sırasıyla verilmeye çalışılacaktır.

1- Şekerhaneler

Kıbrıs Eyaleti arazisi şeker üretiminde kullanılan şeker kamışı yetiştirilmesi bakımından verimli topraklardır.¹⁶ Nitekim Venedikliler zamanından itibaren, kurulan işletmelerde şeker üretimi yapılmakta idi.¹⁷ Kıbrıs'taki şeker tasfiyehâneleri Baf ve Limoson nahiyelerindedir.

İdaresi, İstanbul 1978, s. 156-175; Aynî Ali Efendi, **Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri**, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964, s. 21; Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı (H. 1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri)”, **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Ankara 1963, s. 217; **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992, s. 42; Evliya Çelebi, **Seyhatname IX**, İstanbul 1935, s. 329; Fazıla Akbal, “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus”, **Belleten XV/60**, (Ekim 1951), s. 623; Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Ankara 1988, s. 128

¹¹ BOA. MD. 16, s. 64, hüküm 133

¹² Feridun M. Emecen, “Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdarî Yapılanması”, **Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi**, (Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu), İstanbul 2001, s. 56

¹³ Bkz. BOA. MD. 16, s. 18, hüküm 33

¹⁴ Bkz. TK. KKA. TD. 64; Ayrıca bkz. H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 6

¹⁵ Bkz. George Hill, **A History Of Cyprus IV, The Ottoman Provence The British Colony 1571-1948**, (nşr. H. Luke), Cambridge 1940-1952, s. 27; TK. KKA. TD. 64, Vrk. 2A

¹⁶ Osmanlı Devleti fetihten sonra Kıbrıs'a Türk nüfusunu iskan etmek üzere çıkardığı sürgün hükmünde, Anadolu insanını özendirmek için ada topraklarının verimliliğinden ve özellikle şeker kamışı üretiminin bol miktarda yapıldığından bahsetmektedir. Bkz. BOA. MD. 19, s. 334-335

¹⁷ XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Cenevizliler ve özellikle Venedikliler döneminde Kıbrıs'da Psikopi, Koloş ve Kukla gibi yerlerde şeker üretimi yapılmakta idi. Şeker kamışı ekiminde kölelerin kullanılması, sulama ve işletme tekniklerinin birleşmesi ile daha iyi üretim ve ucuz şeker elde edilmekteydi. Bkz. Ronald Jennings,

Baf'taki şeker tasfiyehânesi, Tokyovoli karyesinde dir. Limoson'daki şeker tasfiyehâneleri ise Koloş ve Piskopi karyelerindedir.¹⁸ Adı geçen şeker tasfiyehanelerinde işlenecek olan şeker kamışı üretimi, bu işletmelere tahsis edilmiş mirî topraklarda yapılmakta idi. Bu topraklarda çalışacak olan insan gücü, mirî hizmetlerde haftada bir gün çalışmaya tahsis edilen "parikoz" taifesinden temin edilirdi.¹⁹ Şekerhanelerde çalışmaya tayin edilen parikoz taifesinden çifti ile gelenler senede yirmi beş gün, çiftsiz gelenler ellışer gün çalışmak zorunda idiler. Zaman zaman bu uygulamada suistimaller yapılmıştır. Şekerhane görevlileri, işletmeye ait toprakları kendi tasarruflarına geçirip, parikoz taifesini kendi işlerinde istihdam ettiklerinde merkez tarafından sert bir dille ikaz edilmişlerdir. Kıbrıs'da şeker üretimi için Antalya ve Trablus'dan şeker fidanı getirtilirdi.²⁰

Kıbrıs'a uğrayan seyyahlar, Osmanlıların şeker kamışı üretimi ve şeker istihsalinde büyük bilgi birikimine sahip olduklarını belirtirler.²¹ Mesela Kıbrıs'ta Osmanlı döneminde üretilen şekerin kalitesi hakkında Pegolotti'ye²² dayanarak bilgi veren H. Sahillioğlu; Kıbrıs şekerinin Kahire ve Şam şekerinden daha az kaliteli fakat daha beyaz olduğunu, istihsal edilen toz şekerin konik kalıplar içinde döküldüğünü, külahın tepesine doğru zanbur denilen tortu biriktiğini ve piyasaya sürüldüğünde zanbur kısmının koparıldığını, bu külah şekerlerinden on altı kalıbın bir sandık teşkil ettiğini açıklamaktadır.²³ Kıbrıs'ta üretilen şekerin Anadolu'ya pek satılmadığı söylenebilir. Çünkü adada Osmanlı idaresinin kurulmasının ilk yıllarına ait şekerhane hesaplarının incelenmesinden, buradan elde edilen şekerin tamamının İstanbul'a gönderildiği ve çoğunun da Saray'da tüketildiği anlaşılmaktadır.²⁴ Saray bu zamana kadar şeker ihtiyacını Mısır'dan ve Şam'dan tedarik ederdi. Şeker tasfiyehaneleri hesabına göre 1571-1575 yılları arasında İstanbul'a gönderilen toz şeker miktarı ve kıymeti aşağıda verilmiştir.²⁵

Yıllar	Kantar	Kıymeti (akça)
1571-1573	382	658315
1574	241	381520
1575	261	424295
Toplam	884	1.464.130

Kıbrıs'ın ilk Mufassal Tahrir Defteri'nde iki nahiyeye bağlı olan üç köyde bulunan şekerhanelerin senelik hasılı 380.000 akçe²⁶ olduğuna göre, yukarıda verilen ve İstanbul'a gönderilen şekerin, Kıbrıs'ta istihsal edilen şekerin tamamına yakın olduğu söylenebilir. Eldeki

Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640, New York University Press 1993, s. 240

¹⁸ TK. KKA. TD. 64, fihristi

¹⁹ 1572 tarihli Kanunname "… Küffâr-ı hâkisâr zamanında ... cezire-i mezbûrede parikoz demekle ma'ruf taife beğlerine her haftada iki gün beğlerine ve sipahilerine hizmet ede-gelüb ..." denilerek Venedikliler zamanındaki uygulama hakkında bilgi verilmiş olup, devamla "... Cezire-i mezbûre re'ayası hakkında mezîd-i inayetim mukârın olmağın zikr olunan parikoz taifesi her haftada bir gün mirî sükkerhânelere ve ekinliklere ve ekinliklere ve sair lâzım haftada gelen hidemât-ı hümâyûnuma hizmet" edileceği belirtilerek Osmanlı hakimiyetinde bu uygulamanın haftada bir güne indirildiği izah edilmektedir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 5; Ayrıca bkz. M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri", **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Lefkoşa 2008, s. 270

²⁰ Bkz. KŞS. Defter I, s. 124

²¹ R. Jennings, a.g.e., s. 321

²² F. B. Pegolotti, **La pratica della Mercatura**, (nşr. Allan Evans), Massachusetts 1936, s. 362

²³ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 11

²⁴ S. Faroghı, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret ve Gıda Üretimi 1550-1650**, (nşr. N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1994, s. 108

²⁵ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 12

²⁶ 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Baf nahiyesi Tovyokoli karyesindeki şekerhaneden 85.000 akçe, Limasol'daki Kolos şekerhanesinden 109.600 akçe ve Psikopi şekerhanesinden 185.400 akçe gelir kaydedilmiştir. Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 6-15

vesikalar yukarda beyan edilen görüşü teyit etmektedir. Kıbrıs'ta istihsal olunan şeker İstanbul'dan gelen talep üzerine Rodos bağlantılı veya doğrudan deniz yolu ile, bazen de Silifke Limanı üzerinden karayolu ile develerle gönderilirdi.²⁷ Silifke iskelesi üzerinden karayolu ile develerle²⁸ veya deniz yolu ile gemilerle gönderildiğinde develerin ve gemilerin masrafı maliye tarafından ödenirdi. Gönderilen şekerin miktarı için Kıbrıs'tan hüccet ve temessük alınıp, darsaadette tasdik ettirilirdi.²⁹

1580-1587 yılları arasında Kıbrıs'ta üretilen şekerin İstanbul'a gönderilmesinde aksamalar olduğu anlaşılmaktadır. Zira 25 Haziran 1583 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümde,³⁰ Kıbrıs'taki şekerhaneden Kilâr-ı Âmireye fazlasıyla şeker gönderilirken üç seneden beri gelmediği ve icabının yapılması için maliyeden gönderilen müfettiş ve emr-i şerife göre hareket edilmesi bildirilmektedir. 5 Şubat 1587 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen bir başka hükümde ise, daha önceki Beylerbeyiler zamanında fetihten itibaren çok şeker gönderildiği belirtilerek ada idarecileri suçlanmaktadır. Ayrıca birkaç seneden beri şeker gönderilmediği, 1582 yılında 68 kantar, 1585'te ise hiç şeker gelmediği belirtilirken ve 1587 yılı için 500 kantar şeker istenmekteydi.³¹ Aynı tarihli bir başka hükümde, adı geçen yıllar arasında Kıbrıs'tan İstanbul'a şeker gönderilmemesinin nedenlerini bulmak mümkündür. Buna göre, Kıbrıs'ta şeker kamışı ekilen yerlerin suyunun gelmemesinden dolayı işlenemediği ve şekerhanelerin harap olduğu bildirilmekte, suyunun temin edilerek, eskisi gibi fazlaca şeker gönderilmesi için Beylerbeyi ve Defterdar uyarılmaktadır.³² Ayrıca Kıbrıs Eyaleti'nde Baf ve Limoson şekerhanelerinde üretilen şekerler çam ağacından yapılan sandıklar ile İstanbul'a gönderilirdi. Fakat şekerin koku alma ihtimaline karşı bu uygulamadan vazgeçilerek, Halep'ten getirilecek tomruklardan yapılan kasalarla gönderilmesi istenmiştir.³³

Fetihten sonra, gelirleri kimseye dirlik olarak verilmediği ve mirî arazi rejiminin tatbik edildiği Kıbrıs Eyaleti'nde Şekerhanelerin mülkiyeti devlete ait idi. Devlet Şekerhâne mukataaları gelirlerini tayin edilen "emir" ler vasıtası ile veya "iltizâm" usulü ile toplardı. Kıbrıs'taki Şekerhâneler 1576 yılına kadar emanet usulü ile idare edilmiştir. Aralık 1576 tarihli Kıbrıs Defterdarı'na, Lefkoşa ve Gülnar kadınlarına gönderilen hükümde "... sen ki defterdarsın, mukataa sureti gönderüb mukataa-i sükkerhâne-i Limoson ve hasha-i karye-i piskopi ve koloş şimdiye degin bervech-i emanet virülüp ... " denilerek devamla senede altı bin filoriden fazla varidat görülmediği halde, Hüseyin nazır ve Yahudi Şaban emin olmak üzere 16. 000 filori

²⁷ 31 Temmuz 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne gönderilen hükümde: "Südde-i saadetime gönderilecek şekerini Kıbrıs'ta olan gemilere tahmil edüb Rodos'a gönderilmek emr edüb buyurdumki, vardukda anda ne miktar şeker varsa sanduklara koyup dahi emrim üzere gemiler üzere Rodos'a gönderüb beyine teslim eylesin" denilerek şeker talep edilmiş [Bkz. BOA. MD. 31, s. 117, Hüküm 281] ve aynı tarihli Rodos Beyi'ne gönderilen emirle de gelecek şekerin İstanbul'a getirilmesi istenmiştir. [Bkz. BOA. MD. 31, s. 117, Hüküm 282. Ayrıca bkz. BOA. MD. 23, s. 307, Hüküm 673; BOA. MD. 24, s. 90, Hüküm 243] 10 Temmuz 1574 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümde "cezire-i mezbûrede bilfil mevcut olan sükker muaccelen dergâh-ı muallâma gönderilmek emredüb buyurdum ki vusul buldukda emrim mucebince eğer anda bu canibden varan kadırgalar ve mirî gemiler var ise tahmil eyletüb gönderesin ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 26, s. 76, Hüküm 194

²⁸ BOA. MD. 26, s. 163, Hüküm 432 (28 Rebiül-ahir 982)

²⁹ KŞS. Defter I, s. 103 (Şaban 1002)

³⁰ Gönderilen hükümde "... cezire-i Kıbrıs'ta olan sükkerhânenin kilar-ı âmireye küllî şeker gelirleri üç seneden berü gelmeyüb aslı ve hakkı ile görülüb tedarik olunmak için maliye tarafından müfettiş ve emr-i şerifim gönderilmiştir. Ol emir mucebince amel olunmak emr idüb buyurdum ki, vusûbuldukda bu babda her biriniz bizzat mukayyed olub maliye tarafından emr mucebince ol vecihle dikkat ve ihtimam idüb ..." denilmektedir. Bkz. BOA. MD. 53, s. 96, Hüküm 264

³¹ BOA. MD. 62, s. 215, Hüküm 484

³² BOA. MD. 62, s. 217, Hüküm 487

³³ Bkz. BOA. MD. 31, s. 99, Hüküm 240; 5 Temmuz 1577 (15 Cemaziyelevvel 985) tarihinde Halep Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen hükümle 200 pajlık tomruğun Kıbrıs'a gönderilmesi emredilmiştir. Bkz. BOA. MD. 31, s. 99, Hüküm 241

ziyadeye verildiği belirtilerek, bu tarihe kadar idare edenlerin Kapıkulu veya Beylerbeyi adamı olmasına bakılmayarak farkın bunlardan tazmin edilmesi istenmiştir.³⁴

Şekerhanelerin eminler tarafından idare edilmesi birtakım usulsüzlüklere sebebiyet vermiştir. Nitekim 1576 tarihli bir belgede sabık beylerbeyi olan Cafer Paşa'nın Frengistan'dan gelen kişilere üçer bin akçelerini aldıktan sonra bunlara defterdarın rızası olmamasına rağmen mukataalar verdiği ve Şekerhane mukataasını defterdar üç buçuk seneliğini 36. 000 filoriye sattığı halde, adı geçen beylerbeyinin kendi adamlarına senede 5000 filori üzerinden emanetle verdiği belirtilerek, Lefkoşa ve Gülnar kadıları tarafından beylerbeyi ve adamlarının bütün hesaplarının teftiş edilmesi istenmiştir.³⁵

1593 tarihinden itibaren şekerhanelerin iltizam ile mültezimler tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere mukataaların iltizama verilmesi, mukataanın bulunduğu kadılıkta iltizam işi müzayedeye konulur ve devlet hazinesine en yüksek parayı ödemeyi teklif ve taahhüt eden kişi mukataayı iltizama alırdı. Mart 1593 tarihli Piskopi ve Kukla kadılarına gönderilen tezkire emrinden anlaşıldığına göre, bundan önce Piskopi ve Koloş mukataasına senede 450 kantar pamuk ve iki kantar şeker vermek üzere mültezim olan Luyize, Silvestire ve İsak isimli zimmiler divana gelip adı geçen mukataaların iltizamı için üç senede 230 kantar fazla pamuk vermeyi, zengin ve güvenilir kefiller taahhüt etmeleri üzerine 260 kantar fazla vereceğini beyan etmiştir. Buna rağmen Piskopi ve Koloş mukataasının Silvestire ve İsak tarafından tasarrufları için tezkire verilmiştir.³⁶ Görüldüğü üzere mukataayı iltizama alanlar ödemeyi taahhüt ettikleri gibi zengin ve güvenilir kefiller göstermek mecburiyetinde idiler.³⁷ Ayrıca mukataayı iltizam eden mültezim, bir dahaki müzayedede de tekrar talip olursa önceki hesabında devlete borcunun olmaması gerekirdi.³⁸

Mültezimler iltizama aldıkları şekerhâne mukataası karşılığını devlete belirli miktarda pamuk veya şeker olarak öderdi. Yukarıda verilen belgede de görüldüğü gibi, 1598 yılında Piskopi ve Koloş şekerhaneleri "... Kıbrıs kantarı ile 1800 kantar çigitlü penbe ve İstanbul kantarı ile 1200 kantar şeker, eğer penbe ve şeker olmazsa penbenin her kantarına 1800 akçe ve şekerin kantarına 3000 akçeye ..." şeklinde altı yıllığına iltizama verilmiştir.³⁹ Peşin olarak pamuk ve şeker vermek şartıyla uygulanan iltizam usulü hakkında mültezimler ve Balyos İstanbul'a arzuhal sunup şikayette bulunmuşlardır. Temmuz 1598 tarihli bir sicil kaydında bu şikayetle ilgili olarak; her sene hasıl olan pamuğun beylerbeyiler ve defterdarlar tarafından cari olan fiyattan satmayıp tüccara vererek kendilerine fayda sağlamışlardır. Bundan dolayı

³⁴ BOA. MD. 29, s. 57, Hüküm, 135

³⁵ Bkz. BOA. MD. 29, s. 47, Hüküm 110

³⁶ Tezkire emrinde: "bundan akdem Piskopi ve Koloş ve tevabii mukataasına bervech-i iltizâm mül-tezim olan Luyize her senede 450 kantar penbe ve iki kantar şeker vermek üzere mültezim olup ve haliya Silvestire ve İsak nam zimmiler divana gelüb ayttılar ki, zikrolunan mukataaların iltizamı muayyenesinden üç senede 230 kantar penbe ziyade iderüz ve yarar ve maldar kefiller dahi virirüz dimekle ellerinden kefiller alınmak için tezkire virülüp badehu emin-i sabık Luyize nam zimmi dahi divana gelüb dedi ki: mukataa-i mezbure ben dahi anların eyledükleri 230 kantar penbelerinden otuz kantar penbe dahi ziyade iderim. Cümle ziyadelerimiz ikiyüz altmış kantar penbe olur. Zikrolunan ziyadeler ile piskopi ve Koloş ve Kukla mukataalarının Silvestire ve İsak ve dahi müşterekler olup . . . bervech-i meşrû üzere deruhde olunub tasarrufları için tezkire verildi" denilerek iltizama veriliş şekli detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bkz. KŞS. Defter I, s. 97

³⁷ 1590 tarihli bir sicil kaydında bu konu ile ilgili olarak "... yarar ve maldar kefilleri alındıktan sonra tasarruf ettirile deyu emr edüb buyurdum ki, bu babda sadır olan ferman-ı kadim mucebince amel eyleyüb bunların yarar kefillerin alub mahalline kayd ettirdiklerinden sonra vech-i meşru ve şartı merkum üzere mukataa-i bunlara zabt ve tasarruf ettirüb ..." şeklinde bilgi verilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s. 124

³⁸ "... sabıka olan mültezimlerden biri ziyade ile mukataaya talib olursa bi-has biş,şer vel kanun zimmetlerinde olan mal-ı mirîyi bittamam eda etmeyince mukataa virilmeye ...". Bkz. KŞS. Defter I, s. 123

³⁹ Bkz. KŞS. Defter I, s. 123

reayanın çok zarara uğradığı ve Kıbrıs'tan Venedik'e firar ettiği bildirilerek bu uygulamadan vazgeçilmesini istemişlerdir.⁴⁰

Temmuz 1593 sonlarına doğru Kıbrıs Beylerbeyi'ne ve Defterdarı'na gönderilen emr-i şerifle⁴¹ "... husus-u mezbur sene isneyn ve elf Ramazan-ı mübarekenin guresinden arz olundukda vech-i meşru' üzere amel olunmak emr idüb buyurdum ki, hükm-ü şerif vacib'ül ittibaim ile Kıbrıs Kethüdası Mustafa Kethüda oldukda bu babda sadır olan ferman-ı hümayunum mucibince amel idüb göresiz filvâki vech-i meşru' üzere olması malıma ve reayaya enfa' ise malıma ve reayaya enfa' ile amel idüb malıma zarar ve reayaya zulm ve hayf olmadan hazer idüb hak üzere amel idüb ve muhtac-ı arz olan mevaddi vukuu üzere yazub arz eyleyesiz müsellimi olan kapucılardan Ali Ağa ve müşarünileyh defterdar efendi hazretlerinin huzur-u şeriflerine ümena ve ammal ihzar olunub sual olunduk da cümlesi ... cümle mukataat penbe ile fūruht olunmak mal-ı mirîye ve fukaraya ziyade zulumdur taaddiyeye her vecihle din ve dünyaya enfa'dır didiklerinde ... " denilerek mültezimlerin ve Kıbrıs'ta bulunan Balyosun yukarıda verilen şikayetleri haklı bulunarak şekerhanelerin ve diğer mukataatın pamuk veya şeker karşılığı iltizama verilmesi uygulamadan kaldırılmıştır.

Koloş, Tovyokoli ve Kukla şekerhanelerinin gelirlerini Kıbrıs Eyaleti Bütçelerinden de takip etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda 1605-1609 (1014-1018) yılları arasında adı geçen şekerhanelerin mukataa gelirleri verilmiştir.

Tablo I: Şekerhanelerin Mukataa Gelirleri

Şekerhaneler	1605 ⁴²	1607 ⁴³	1608 ⁴⁴	1609 ⁴⁵
Sükkerhâne-i Karye-i Tovyokoli	408690	200000	927845	716847
Sükkerhâne-i Karye-i Koloş	120978	-	-	-
Sükkerhâne-i Karye-i Kukla	236335	22666	281481	272685

Tabloda yıllara göre verilen şekerhane gelirlerindeki farklılıklar bütçe dönem uzunluğu ile ilgilidir. Çünkü 1605 yılına ait bütçe altı aylık (Muharrem-Cemaziyelahir), 1607 yılına ait olan dört aylık (Receb-Şevval), 1608 yılı bütçesi tam yıl ve 1609 yılı bütçesi de (Receb-Şevval) dört aylıktır. Ayrıca şekerhane gelirleri mültezimlerden taksitle alındığından⁴⁶ ilgili bütçelerin dönemlerinde alınmış veya alınmamış olabilir. Koloş şekerhanesinin 1607, 1608 ve 1609 yıllarında gelirinin görünmemesinin nedeni Kukla şekerhânesi gelirleri ile beraber verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

2. Tuzlalar

Osmanlı Devleti'nde madenler, taş ocakları, bir kısım ormanlar, iskeleler, dalyanlar, çeltik sahaları ve boyahaneler, mumhaneler gibi bir kısım endüstriyel faaliyetler ve darphanelerde olduğu gibi en verimli tuzlaların mülkiyeti devlete ait idi. Devlet, tuz istihsaline

⁴⁰ Belgede: "... Haliya her sene hasıl olan penbeyi beylerbeyiler ve defterdarlar narh-ı cari üzere beyi itmeyüb kendülerine nef'i için tüccara tevzi edüb akçelerin narhdan ziyâde zem edüb fukara ve zuafa nice yıldan berü beymal olub Venedik'e firar etmişlerdir. Zikrolunan mukataat şart-ı sabık akçaya fūruht olup yine ref' olunursa mal-ı mirîye külli nef'i olduğundan gayrı fukara asude hâl olunub mültezimler narh-ı carî üzere penbenin bahasını vermeğe kabul ve iltizam iderler ve mukataata dahi zarar olmaz bu zulm ref' olunub mukataat akçeye fūruht olunmak babında emr-i şerif ricasına ilâm eylemeğin ..." denilerek uygulamanın değiştirilmesi istenmiştir.

Bkz. KŞS. Defter I, s. 115

⁴¹ Bkz. KŞS. Defter I, s. 286

⁴² Bkz. BOA. MAD. 323, s. 2

⁴³ Bkz. BOA. MAD. 434, s. 4

⁴⁴ Bkz. BOA. MAD. 434, s. 30

⁴⁵ BKZ. BOA. MAD. 434, s. 38

⁴⁶ Bkz. KŞS. Defter I, s. 124'de: "... ve sene be sene muhasebelerin görüb ve her altı ayda bir kıst'ül-yevm hesabı üzre mal-ı mukataayı dahl-i hazine itdirüb ..." denilmektedir.

müsait sahiller, göller ve yer altı tuz yataklarına el koymak suretiyle, kaynağından itibaren tuzu bir devlet malı haline getirmiş ve tuzlaların mülkiyetini üzerine geçirmiştir.⁴⁷

Osmanlı Devleti iklim şartlarına ve toprağın jeolojik yapısına tâbi bulunan tuz istihsali bakımından zengin bir memleket olup, sahillerinde, bir kısım göllerinde ve yer altı tuz yataklarında tuz istihsal edilen yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Akdeniz sahillerinde, Kıbrıs, Ayas, Beçin (Menteşe Livası), Patnos (Aydın Livası), İzmir, Menemen, Rodos, Çandarlı, Midilli, Kızılcatuzla, Enez, Gümölcine, Selânik, Ağrıboz, Mora, İnebahtı'da, Adriyatik sahillerinde Avlonya ve Delvine'de, Karadeniz bölgesinde Ahyolu, Tekfurköyü'nde, Anadolu'da, Koçhisar Gölü'nde, Hacıbektaş ve Divriği'de, Rumeli'de İzvornik'de, tabî devletlerden Boğdan, Eflâk ve Raguza'da tuz istihsal edilmekte idi.⁴⁸

1572 tarihli Mufassal Tahrir Defterine göre Kıbrıs Eyaleti'ndeki tuzlalar, Baf nahiyesinde üç ve Tuzla nahiyesinde bir olmak üzere dört adettir. Bunlar, senelik hasılı 1950 akçe olan nefsi-i Baf,⁴⁹ Baf nahiyesine bağlı olan ve geliri 500 akçe olan Karye-i Lenbe⁵⁰ ve 40 akçelik hasılı olan mezra-i Ayayorgi İsterpoti⁵¹ ile 100. 000 akçelik geliri olan Nahiye-i Tuzla memlehesidir.⁵² Görüldüğü üzere Kıbrıs Eyaleti'nde üretimi yapılan tuzun, senelik gelir itibarıyla çoğunluğunu Tuzla memlehesi karşılamaktadır. 1571-1572 yılı eyalet bütçesine göre ise Tuzla memlehasından elde edilen mukataa geliri 72. 553 akçedir.⁵³ Venedikliler zamanında ise Tuzla gelirleri ve "mete du sel" denilen tuz vergisinden⁵⁴ 300. 000 duka, yani 18. 300. 000 akçelik gelir sağlanmakta idi. Venedik dönemindeki tuz gelirinin bu kadar fazla olmasının sebebi, tuzla gelirlerinin yanında, Parikoz denilen köle sınıfındaki işçilerin angarya olarak, yani ücretsiz ve zorla tuz çıkarma ve depolarına taşıma işlerinde çalıştırılmaları ve kendileri ile çocukları için tuz hakkı diye beşer akçe vermelerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı Devleti Kıbrıs'ta Türk yönetimini tesis ettikten sonra Venedikliler zamanında haftada

⁴⁷ Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, 23/1-2, (İstanbul 1963), s. 98. Memleket dahilinde istihsal tuzlara daha membaından itibaren el koyan Osmanlı hazinesinin, ithal edilmekte olan tuzlar muvacehesinde bigâne kalmayacağı gayet tabiidir. Nitekim Kıbrıs'ın fethinden evvel, Venedik'in Akdeniz ticaretinde mühim bir rol oynamış olan Kıbrıs tuzlasının bir kısım mahsulü Venedikli ve diğer Avrupa tüccarları tarafından Suriye sahilindeki limanlara getiriliyordu. Hemen Kıbrıs'ın karşısında sıralanmış bulunan Trablus, Lazkiye, Cebele, Banyas ve Atratos iskelelerine gelen bu tuzlar, devlet namına bir âmil tarafından satın alınıyordu. Arap memleketlerinin fethinden iki sene sonra tedvin edilip mer'iyete konmuş bir kanunnamede yer almış bulunan "... ol tuzu âmiller satın alıp Müslümanlara bey' itmek kanun-ı kadimdir" hükmünün ifadesine bakılacak olursa ithal edilen tuz üzerine konmuş olan devlet inhisarının mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Bkz. Ö. L. Barkan, **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar**, İstanbul 1943, s. 214

⁴⁸ L. Güçer, a.g.m., s. 97

⁴⁹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 271b

⁵⁰ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 301b

⁵¹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 323a

⁵² TK. KKA. TD. 64, Vrk. 11a

⁵³ H. Sahillioğlu, a.g.m., s. 21; Tuzla memlehasından elde edilen gelir, Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan bir kısım tuzlaların senelik geliri ile mukayese edildiğinde, Midilli (32. 000), Teke (40. 000), İnebahtı (3200), Delvine (40. 000) ve Divriği (45. 000) tuzlalarından ileride, Adana (400. 000), Menemen (540. 000), Aydın (844. 000) ve Menteşe (513. 000) gibi yerlere nazaran düşük olduğu görülür. Bkz. L. Güçer, a.g.m., s. 130-131; A. Sinan Bilgili, a.g.t., s. 365

⁵⁴ Kıbrıs'ta ilk tuz vergisinin Kral James I (1382-98) tarafından uygulandığı bilinmektedir. James, Cenevizlilerin eline düşen oğlunu kurtarmak için istenilen fidyeyi ödeyebilmek için tuz vergisini ihdas etmişti. Bu vergi, bir çok suistimale neden olmuş ve sıkıntıda kalan köylüler adadan kaçmaya çalışmışlardır. Venedikliler döneminde de devam eden bu vergi on beş yaşın altındaki kız ve erkek çocuklardan da alınarak devam ettirilmiştir. Bkz. H. İnalçık, "Ottoman Policy And Administration In Cyprus After The Conquest", **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara 1971, s. 70

iki gün beylerine hizmet etmekle yükümlü olan Parikoz taifesi, haftada bir gün mîri sükkherhanelerde çalıştırdıkları gibi tuz vergisini de kaldırmıştır.⁵⁵

Osmanlı döneminde, devlet tekelinde olan tuz çıkarma, depolama ve satışı “emin” veya “mültezim” denilen görevliler tarafından yürütülürdü.⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde tuzlalar, maden ocakları, çeltik tarlaları gibi, üretim faaliyetlerinin yürütülmesi gereken sahalarda bir kısım kimseler bu hizmete tayin olmuşlardır. Tuzlalardaki üretim faaliyetlerini yürütmekle görevlendirilen kimselere “tuzcu” denilmekteydi. Tuzcuların, deniz suyunun tuz üretim bölgelerine akıtan kanallara bakmak, buharlaşma havuzlarından tuz elde etmek, bu tuzu ambarlara taşımak ve gerektiğinde tuzlanın aslı ve talî tesisatını temin etmek gibi vazifeleri vardı.⁵⁷ Kıbrıs Eyaleti’ndeki tuzlalarda, tuz üretiminde çalışmak üzere Osmanlı öncesi parikoz denilen gayrimüslim reayadan bazıları vilayet muharriri tarafından yazılarak görevlendirilmişlerdir. Fakat daha sonraları bazı emin ve mültezimler fazla tuz çıkarmak için tuzlalarda çalıştırmak üzere yazılanların haricinde bazı reayayı da görevlendirmişlerdir.⁵⁸ Bu durum reaya tarafından merkez nezdinde şikayetlere konu olmuştur. Mesela, Ayademne karyesi reayası tuzla hizmeti ve sair vergilerden muaf oldukları ve bu hususta ellerinde Kıbrıs Beylerbeyi tarafından verilen mektup olduğu halde tuzlalarda görevlendirildiklerini merkeze bildirerek muaf tutulmalarını istemişlerdir. Bunun üzerine 1589 tarihli Lefkoşa Kadısına gönderilen hükümle bu kanunsuz uygulamanın önlenmesi emredilmiştir.⁵⁹

Tuzlalarda hizmet veren karyeler ahali de birer yolla emir ve Beylerbeyinden tezkire alıp mîri hizmetten muaf olmak istemişlerdir. 1594 tarihli Kıbrıs Beylerbeyine, Defterdarına ve Lefkoşa kadısına gönderilen emirle,⁶⁰ bu durumun önlenmesi için fetihten bu yana mîri memleha hizmetine tayin olunan karyeler ahalisinin ellerinde bulunan emir ve tezkirelerine bakılmayarak mîri tuz ihracında çalıştırılmaları gerektiği bildirilmiştir.

Kıbrıs Eyaleti’nde mîri tuz üretiminde görevlendirilen karye ve şahısların isimleri mevcut değildir. Tuz üretim zamanının gelmesi üzerine bu işle görevli bir şahıs merkezden gönderilirdi. Ayrıca ilgili bölgelerin kadılarına gönderilerek, tuz üretiminde görevli şahısların ve taşımacılıkta kullanılan merkeplerin tuzlalara gönderilmesi, bu işler yapılırken usulsüzlük yapılmaması, yapıldığı takdirde veya tuz ihracındaki gecikmeden doğacak zararın kendilerinden tazmin edileceği bildirilirdi.⁶¹ Bu bölgedeki ve Kıbrıs’taki ticari faaliyete katılma

⁵⁵ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 5

⁵⁶ A. C. Gazioğlu, **Kıbrıs’ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış**, Lefkoşa 1994, s. 226

⁵⁷ L. Güçer, a.g.m., s. 101

⁵⁸ BOA. MD. 48, s. 24, Hüküm 683 (22 Zilhicce 990); Ayrıca bkz. M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'nda Tuz Üretimi ve Sorunları", **Kıbrıs'ta Osmanlılar**, Lefkoşa 2008, s. 273-285

⁵⁹ Lefkoşa Kadısına gönderilen hükümde: “Taht-ı kazanuza tabi Ayademne nam karye reayası bu canibe gelüb şöyle arz eylediler ki, şimdiye dek tuzla hizmetiyle ve sair tekalife sürülmeyüb şehir efendilerine tayin olunub muaf olunugelmişizdir deyu bildirüb ve mirimiran-ı sabıktan ellerinde mektupları olmağın olıgelen adet ve kanun üzere sizin hidmetinize mukayyed olub tuzla hizmetine ve sair tekalife sürülmeyüb dahi minval-i sabık üzere muaf olmaları için mektup rica eyledikleri ecilden tahrir olunup ısdar kılındı. Gerekdirki mademki hizmetinizde olanlar adet-i kadim üzere tuzla hizmetinden ve sair tekalifden muaf olup merkeb sürücülere ve gayrilere minbad dahl ve taarruz ittirmeyüb hilaf-ı adet ve kanun karye-i mezbure halkını kimesne rencide ve remide eylediklerine asla rızamız yoktur. Men ve def idesiz” denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter I, s. 102

⁶⁰ KŞS. Defter I, s. 114

⁶¹ Lefkoşa ve Tuzla ve Mesarye kadılarına gönderilen tezkirede: “Memleha ve gümrük ve tevabii mukataatına emin olan Perviz Bey’in bildirmesiyle bu seneye ait mîri tuz ihracının zamanı gelmesi üzerine bir görevli Kıbrıs’a gönderilmiştir. ” Vardukda gerekdirki bu babda dikkat ve ihtimam ile mukayyed olub taht-ı kazalarınızda vaki mütekaddemden hidmet idegelen merkepleri ve piyade keferesin ihrac ve mahalli mezbura bervech-i istimal irsal itduresiz ki varub adet-i kadime üzere mîr-î milhi zamanı geçmeden ihraç eyleyeler amma bu babda bir ferde himayet ve siyanet itdirmeyüb eğer zuamma ve erbab-ı tımar ve sair kul taifesi tımarları reayasıdır ve eger havas-ı hümayun reayası ve merkepleridir kanun-u kadim üzre cidden muhalefet itdirmiyesiz-şöyleki milh-i mirinin ihracı babında ihmal ve tekasül olmağla zarar ola veyahud zamanı geçürüle bais

girişimleri “Levant Kumpanyası” ile sınırlı kalmayıp, kişisel faaliyetlerle de devam etmekte idi. İngiliz tüccarlardan biri olan Mr. Pervis, 1603 yılında Türk yönetiminden Larnaka’daki Tuz gölünü işletme izni almış ve çıkardığı tuzu Venedik’e ihraç etmişti.⁶²

Kıbrıs Eyaleti’nde üretilen tuz genellikle İstanbul’a gönderilirdi.⁶³ İhtiyaç fazlası tuzlar ise başka ülkelere ihraç edilirdi. Nitekim, 7 Ocak 1577 tarihli Kıbrıs Beylerbeyi’ne gönderilen bir hükümle, tuz almak için Kıbrıs’a gelecek olan Dubrovnik gemilerine ücreti karşılığında istedikleri miktarda tuz vermeleri istenmiştir.⁶⁴ Yalnız bu dönemde Kıbrıs tuzlarından ne miktar tuz üretildiği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ama 1634 tarihi itibarıyla tuz fiyatı konusunda bilgi mevcuttur. Bu tarihe ait bir sicil kaydında, Kıbrıs’da Beytü’l-mal-ı amme ve hassa nazırı olan Perviz Bey, ölen beylerbeyi Ahmed’in adamlarından olan Tuzla didebanı Mahmud Bey’in şikayetinden tuz fiyatı hakkında bilgi edinebilmekteyiz.⁶⁵ Buradaki kayıta yer alan bir yük araba ortalama 300 okka⁶⁶ farz edilirse tuzun 300 okkasının bir “riyal gurus” itibarıyla edildiği sonucuna varabiliriz. 300 okkanın, bir okka 1282 gram⁶⁷ hesabı ile 384. 6 kilograma tekabül ettiğini, bir riyal gurusun da 100 akça⁶⁸ kabul edildiğini dikkate alırsak, bir kilogram tuzun 3. 846 akçeye geldiğini söyleyebiliriz.

3- Değirmenler

Kır iskân merkezlerindeki işletmelerin en mühimini değirmenler teşkil etmektedir. Umumiyetle tahılın öğütülerek un haline getirildiği değirmenler, tahrir defterlerinde çalışma şekillerine ve faaliyet çeşitlerine göre belirtilmektedir.⁶⁹ Değirmenlerin işletilmesi devlet için bir gelir kaynağı teşkil etmekteydi. Devlet değirmenin işleme süresine göre resm-i asiyab ismi verilen bir vergi alırdı. Osmanlı Devleti’nde “değirmen resmi”, “asiyab resmi” adları altında su

olunan tazmin itdirilmek mukarrerdir. Ama göre mukayyed olub bu husus da dakika fevt olunmıya ve eger bir tarik ile muafnameler ibraz iderlerse mademki katib-ül vilayet defterinde veyahud der-devlet-i meabdan varid olan evamir-i şerifeyn tuzla hizmetinden muaf itdim deyu kayd itmeyince mücerred olasin demekle ve Beglerbegiler ve defterdarlar tezkiresiyle ve mektubuyla muaf ve müselleh olmaz ol makule emirlerin alub kiseleyüb ve mühürleyüb ashabı ile bu canibe gönderesin ki cevabı virile ve şöyle ki merkeb ihracına varan kimesneler bu bahane ile akçe aldıkları veyahud raaya tائفesi akçe virüb halas oldukların istima’ idüb dahi bu canibe arz itmeyesin ol hususda sizler mes’ul ve muatab olmak mukarrerdir ve şöyleki anın gibileri isim ve resimleri ile yazub ilam eylesiz” bunu görmek mümkündür. Bkz. KŞS. Defter I, s. 116 (evahir-i zilkade 1003)

⁶² A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 188

⁶³ Kıbrıs Beylerbeyine gönderilen 25 Receb 984 tarihli hükümde “İstanbul’da tuz babında ziyade müzâyaka olmağın Rodos gemileri ve kadirgalarla tuz getürdülme için Rodos Beyine hükm-ü şerif gönderilmiştir. Buyurdum ki, müşarüniley varup tuz taleb ettikde ne miktar tuz verilürse defter idüb yazub bildiresin” denilmiştir. Bkz. BOA. Md. 28, s. 105, Hüküm 257; Rodos Beyine gönderilen hüküm için bkz. BOA. MD. 28, s. 105, Hüküm 256

⁶⁴ Bkz. BOA. MD. 29, s. 128, Hüküm 316: Bu hükümde Kıbrıs Beylerbeyine hitaben "halâ Dubrovnik begleri tarafından arz-ı hal sunulub tuz babında müzayakaları olub Kıbrıs ceziresinde olan Tuzladan gemileri varub kifayet miktarı akçe ile tuz almalı olduklarında kimesne mani olmak babında hükm-ü şerifim taleb eyledikleri ecilden buyurdum ki, vusül buldukda anun gibi Dubrovnik gemileri ol caniblere varub akçe ile tuz almalı olduklarında akçe ile kifayet kadar tuz virüb mâni olmayasın ... ” denilmektedir.

⁶⁵ KŞS. Defter IV, s. 20: Burada "... mukaddema Haremeyn mütevellisi Kapucu Halil Ağa’dan mevacic için Haremeyn-i muhteremeyn malından istikraz ettiğim akçe mukabelesinde bey’ ettiğim milhden Paşa-yı mumailleyhe’ iki yüz araba ve kırk araba divan katibine ve elli araba kethüdasına ve otuz araba etbama olmak üzere üç yüz yirmi araba tuz rüşvet ikrar etmekle Haremeyn-i mezbureyn akçesi için verdiğim tuzdan mezbur El-hac Mahmud’a arabasın birer riyal gurusu üç yüz yirmi araba tuz bey’ edüb akçesin kendisi kabz etmiştir. Zıkr olunan tuz Haremeynin olduğundan öşrü bigayrı hakkın alunub rüşvet olduğu cihetden taleb ederim ...” denilmektedir.

⁶⁶ A. C. Gazioğlu, a.g.e., s. 215

⁶⁷ M. Z. Pakalın, "Okka", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983, s. 723

⁶⁸ Bekir Sıtkı Baykal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler”, *Belgeler, XIII/17*, Ankara 1988, s. 97.

⁶⁹ F. Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara 1989, s. 258

ile veya yel ile dönen un değirmenleri ile zeytinyağı değirmenlerinden muhtelif yerlerde ve muhtelif zamanlarda, farklı miktarlarda alınan vergiler kastedilmiştir.⁷⁰

Kıbrıs Eyaleti'nde, Magosa hariç, bütün nahiyelerde mevcut olan değirmenler, 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre, "resmi asiyab", "asiyab-ı seyl", "asiyab-ı mevkuf", "asiyab-ı hassa" ve şahıs değirmenleri (asiyab-ı Meluço veled-i Yakamo) olarak verilmiştir. Adı geçen deftere göre, Kıbrıs'ta, Lefkoşa'da 19, Mesarye'de 1, Karpas'da 6, Girne'de 8, Pendaye'de 44, Hırsofu'da 30, Baf'ta 36, Evdim'de 15, Limason'da 37, Mazoto'da 9 ve Tuzla'da bir olmak üzere toplam 206 değirmen bulunmaktadır. Değirmen sayısı itibariyle Pendaye, Hırsofu, Baf ve Limason nahiyelerinin ön plana çıkması, şüphesiz bu nahiyelerin Kıbrıs buğday üretiminin % 52'sine sahip olmalarından ileri gelmektedir.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde genel olarak değirmen resminin, bütün yıl çalışandan 60, altı ay çalışandan 30, üç ay çalışandan ve su gelince yürüyen sel değirmenlerinden 15 akça⁷² alınmasına rağmen, yukarıda da belirtildiği üzere muhtelif yerlerde ve muhtelif zamanlarda değişik miktarlarda alınmıştır. Kıbrıs Eyaleti'nde, tabloda da görüldüğü üzere asiyab resmi, değirmende dönen taş sayısına ve çalıştığı zamana göre alınmaktadır. 1572 tarihli kanunnamede bu konuda herhangi bir açıklama olmamasına rağmen, tablodaki bilgilere göre su ve sel suları ile çalışan ve şahıs değirmenlerinden taş başına, altı ay çalışanlardan 60 akça, tam yıl çalışanlardan 120 akça, vakıf değirmenlerden ise taş başına 150-200 akça alındığı söylenebilir. Burada dikkati çeken bir husus hassa değirmenlerden alınan verginin çok yüksek oluşudur. Bu değirmenlerde dönen taş sayısı başına 100 akça ile 100 arasında değişen vergiler alınmıştır. Mesela Lefkoşa nahiyesi Pano Hrişide ve Kato Hrişide karyelerinde olup 1580 yılında Sultan Selim Han'ın Magosa'daki camiine vakf olunan⁷³ değirmen 33 taşlı olup yıllık vergisi 30. 000 akçadır. Bu durum, hassa değirmenlerden resm-i asiyab değil, belki de işletilmelerinde ortakçılık usulü uygulandığı şeklinde açıklanabilir.⁷⁴

Kıbrıs'daki değirmenlerden devletin elde ettiği vergi gelirleri ise; Lefkoşa'daki değirmenlerden 38. 100 akça, Mesarye'dekilerden 360 akça, Karpas'dakilerden 6. 800 akça, Girne'dekilerden 10. 030 akça, Pendaye'dekilerden 21. 630 akça, Hırsoho'dakilerden 7. 210 akça, Baf'takilerden 15. 200 akça, Evdim'dekilerden 2. 700 akça, Limosa'dakilerden 13. 095 akça, Mazoto'dakilerden 1. 100 akça ve Tuzla'dakilerden 30 akça olmak üzere toplam 116. 255 akçadır. Kıbrıs Eyaleti'nin yukarıda verilmeye çalışılan değirmen gelirleri bununla sınırlı değildir. Kıbrıs'da değişik nahiyelerde bulunan yirmi manastırdaki değirmenlerden de belirli oranlarda vergi alınmaktadır. Bu manastırlardaki değirmen gelirleri "an hububat ve adet-i ağnam ve resm-i asiyab ve resm-i kevvare ve resm-i meyve ve sair mahsulat" şeklinde diğer vergi çeşitleri ile birlikte verildiğinden miktarları hakkında bilgi sahibi olmak mümkün değildir.⁷⁵

Kıbrıs Eyaleti'ndeki değirmenler işletilme şekillerine ve faaliyet çeşitlerine göre, aşağıdaki icmal tabloda verilmiştir.

Tablo II: Kıbrıs Eyaleti'nde İşletilme Şekillerine ve Faaliyet Çeşitlerine Göre Değirmenler

⁷⁰ N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan alınan Vergi ve Resimler", **DTCFD, V/5**, (Kasım-Aralık 1947), s. 503

⁷¹ Bkz. Recep Dünder, **Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)**, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1998, s. 226 vd.

⁷² F. Emecen, a.g.e., s. . 259; H. İnalçık, **Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid**, s. XXXI

⁷³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 26a

⁷⁴ H. İnalçık bu değerlendirmeyi Arvanid Sancağındaki hassa değirmenler için yapmış olup, uygulamanın, Bosna'da ve Ağriboz'da, hassalığın bakımsızlığa ve harabeye yol açtığından kaldırıldığını beyan etmektedir. Bkz. **Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid**, Ankara 1987, s. XXXI

⁷⁵ Girne, Pendaye, Hırsoho, Baf, Evdim ve Limosa nahiyelerindeki manastırlara ait asiyab resmi için bakınız: TK. KKA. TD. 64, Vrk. 186b, 235b-236a, 266b, 322b-323ab, 411b

Nahiyeler	Asiyab	Hassa	Mevkuf	Seyl	Şahıs	ab	
Lefkoşa	4	6	3	6	-	-	19
Mesarye	-	-	-	1	-	-	1
Karpas	1	2	-	-	2	1	6
Girne	2	2	3	1	-	-	8
Pendaye	11	22	1	5	5	-	44
Hırsofu	4	5	-	5	16	-	30
Baf	16	10	1	9	-	-	36
Evdim	4	2	-	3	6	-	15
Limason	15	9	1	8	4	-	37
Mazuto	1	2	-	5	1	-	9
Tuzla	-	-	-	-	1	-	1
TOPLAM	58	60	9	43	35	1	206

Tabloda görüldüğü üzere Kıbrıs Eyaleti'ndeki 206 değirmenin 58'i resm-i asiyab olarak kaydedilmiş olup, 60'ı hassa, 9'u vakıf, 43'ü sel ve 35'i de raiyyet değirmenleridir.

4. Debbaghâneler

Debbaghâne (Tabakhâne), koyun, keçi ve sığır derilerinin işlenip (tabaklanıp), ayakkabı, giyim eşyası, hayvan koşumları vs. yapımına elverişli hale getirildiği ve renklendirildiği atölyelerdir. Klasik devirler sanayisinin en mühim unsurlarından olan debbaghâneler, ülke sathına yayılmıştır.⁷⁶ Derinin tabaklanıp kullanılması Türkçenin deri eşya ve tabaklama ile ilgili kelimeler bakımından zengin bir dil oluşunun da gösterdiği gibi Türk'lerde de çok eskiye dayanır. Bugün dahi derinin Yörüklerin hayatında önemli bir yeri vardır. Özellikle kışın giyilen çarık ve gocuklarda,, dağarcık olarak bilinen bazı eşyanın konulmasında, peynir, tereyağı, bal ve pekmez tulumlarının yapılmasında, su taşınmasında ve yağ elde edilmesinde kullanılmaktadır.⁷⁷

Debbaghâneler şehir ve kasabaların dışında, deniz kıyısı veya akarsuların yerleşim alanından çıktığı kesimlerde inşa edilirdi. Debbaghânede işlene deri miktarı, yani iş hacmi, o çevredeki hayvancılık konusunda da bir fikir verebilir.⁷⁸ Kıbrıs Eyaleti'nde, 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre mevcut on iki nahiyeden on'unda yirmi altı debbaghâne vardı. Bu debbaghânelerin buldukları nahiye ve köyler ile yıllık gelirleri aşağıda tabloda verilmiştir.

⁷⁶ Bilindiği üzere Anadolu ahililiğinin kurucusu olarak bilinen ve asıl şahsiyetinin Şeyh Nasıruddin el-hayî (1175-1262) olduğu tahmin edilen Ahi Evren 1205'te Kayseri'ye yerleşerek burada bir debbaghâne kurmuştu. Şeyhi Evhadüddin Kirmanî ile birlikte bütün Anadolu'yu dolaşarak ahi teşkilatını kuran Ahi Evren şeyhinin ölümünden sonra bu teşkilatın önderi oldu. Bkz. A. Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul 1994, s. 167

⁷⁷ N. Bozkurt, "Deri", **TDVİA. IX**, İstanbul 1994, s. 174: Osmanlı Türklerinde büyük gelişme gösteren dericilik XV. ve XVI. yüzyıllarda kasabalara kadar yayılarak diğer esnaf kollarının arasında önemli bir yere sahip oldu ve özellikle İstanbul, Edirne, Kayseri, Ankara, Bursa, Manisa, Tokat ve Konya gibi şehirlerin ticari hayatına canlılık getirdi. XVI. yüzyılda Pierre Belon Türk dericiliğini ve deri işletmeciliğini överken Avrupa'daki dericilikten "yamacılık" şeklinde bahsetmektedir. Joseph Pitton de Tournefort ise Türk terliklerinin bile kendi ayakkabılarından daha temiz dikildiğini, basit yüzlü olmakla birlikte özellikle İstanbul'da yapılanların uzun zaman dayandığını ve burada Doğu Akdeniz'in en iyi ve en hafif derisinin kullanıldığını kaydetmektedir. Aynı şekilde Tavernier Diyarbekir'de kırmızı, Musul'da sarı ve Urfa'da siyah maroken üretildiğini, bunların en güzellerine ise XV. yüzyılın ortalarından itibaren kalabalık derici esnafının toplandığı merkezlerden biri olan Tokat'ta rastlandığını söylemektedir. 1660'ta Diyarbekir'i ziyaret eden M. Poulet de Anadolu'ya gelen İranlı, Mısırlı, Kafkasyalı, Rus ve Polonyalı tüccarların buradan sahtiyan göturdüklerini belirtmektedir. Manisa'da imal edilen sahtiyan ise saray ayakkabıcıları tarafından kullanıldığı gibi İstanbul piyasasında da çok rağbet görüyordu. Bkz. Zeki Tekin, "Türkler'de Dericilik", **TDVİA. IX**, İstanbul 1994, s. 177; Manisa'daki sahtiyan imalatı hakkında bkz. F. Emecen, a.g.e., s. 257 vd

⁷⁸ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, Ankara 1989, s. 145

Tablo III: Debbâğhaneler

Nahiye	Karye	Fi Sene	Bab	Resm	Açıklamalar
Lefkoşa	Termisa	50	2	100	
Magosa				500	Hass-1 Şahi
Mesarye	Senkiras	30	4	120	
	Terminoşa	50	5	250	
Karpas	Milya	50	3	150	
	Elisni			120	
Pendaye	Module			500	
	Terzalis			300	
	Pilatanistase			50	
	Dirima Potami			90	
	Balyahori			75	
Hırsofu	Kiritodre	150	2	300	
Baf	Ahitime			150	
	Dale			100	
				360	Hassa
		240	4	960	Reaya
	Ayarilbo			40	
Evdım	Arço			300	
Limason	Kolos			200	
	Piskopi			100	
	Logare			75	
	Argi			150	
	Gilan			1000	Mahsul-1 debbağhane ve meyhane ve kasabhane
	Belındiriye			100	
	Siliku			150	
Mazuto	Pano Lefkara			150	

Kıbrıs Eyaleti'nde Girne ve Tuzla hariç diğer nahiyelerin hepsinde debbağhâne vardır. Bu nahiyelerden Lefkoşa, Magosa, Hırsofu, Evdim ve Mazuto'da birer, Mesarye ve Karpas'ta ikişer, Pendaye ve Baf'ta beşer ve Limosa'da yedi olmak üzere toplam 26 debbağhânenin olduğu görülmektedir. Bunlardan Magosa Kalesi'nde olanı şehir gelirleri içerisinde verilmiş olup padişah haslarına tahsis edilmiştir.⁷⁹ Padişah hassına ait olan diğer bir debbağhâne de Baf nahiyesinde Listefani karyesinde dir.⁸⁰ Altı debbağhâne bab ve bab başına alınan vergi ile yıllık toplam hasıl verilerek⁸¹, diğerleri de yıllık toplam vergi miktarları ile kaydedilmiştir. Baf nahiyesi Listefani karyesindeki bir debbağhâne de reayaya aittir.⁸² 1572 tarihi itibarıyla debbağhâne gelirleri 4670 akçedir. Bu meblağa Gilan karyesindeki debbağhânenin geliri dahil değildir. Çünkü adı geçen yerde debbağhâne geliri meyhane ve kasaphane gelirleri ile birlikte 1000 akçe olarak verilmiştir.⁸³

Kıbrıs'ta bulunan debbağhânelerin iş hacmi konusunda herhangi bir tahminde bulunamıyoruz. Çünkü debbağhâne geliri konusunda 1572 tarihli kanunnamede bilgi mevcut değildir. Debbâğhânelerin bu kadar çok olması ve Kıbrıs'ın ikisi hariç bütün nahiyelerine dağılması hiç şüphesiz Ada'nın her bölgesinde hayvancılığın yaygın olması ile açıklanabilir.

Debbâğhâneler iltizama verilerek işletilmektedir. Şubat 1607 (Zilkâde 1016) tarihli sicil kaydına göre nefis-i Lefkoşa'de ve Apsimolo ve Termisa karyelerinde olan debbağhâneler Elhac Piyale ve Yasine 35. 000 akçeye iltizama verilmiştir.⁸⁴ Debbâğhâne gelirleri hakkında Kıbrıs

⁷⁹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 73a

⁸⁰ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 315b

⁸¹ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 36a, 83a, 112a, 135a, 246b, 315b

⁸² Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 315b

⁸³ Bkz. TK. KKA. TD. 64, Vrk. 387b

⁸⁴ KŞS. Defter II, s. 43,71

Eyaleti bütçe kayıtlarında da bilgi bulmak mümkündür. Bütçe bilgilerine göre debbağhâne mukataasından 1605 yılında 72. 666 akçe⁸⁵, 1607 yılında 49. 386 akçe⁸⁶, 1608 yılında 65. 197 akçe⁸⁷, 1609 yılında 44. 812 akçelik⁸⁸ gelir elde edilmiştir.

5. Boyahaneler

Boyahaneler, XVI. yüzyılda en önemli sanayi kolu olan dokuma sanayinde kullanılan ipliklerin renklendirilmesi ve kumaşların boyanması için faaliyet göstermektedirler.⁸⁹ 1572 tarihli Mufassal Deftere göre Kıbrıs Eyaleti'nde, Lefkoşa Kalesi'nde⁹⁰ Magosa Kalesi'nde⁹¹ ve Baf şehir merkezinde⁹² olmak üzere üç boyahane vardır. Lefkoşa boyahanesinin yıllık geliri 1500 akçe, padişah hasası olan Magosa boyahanesinin 4500 akçe ve Baf boyahanesinin ise 750 akçedir. Kıbrıs'ta yapılan ilk tahrir öncesi Girne'de bir boyahane bulunmakta idi. Fakat fetih sonrası bu boyahane Lefkoşa boyahanesine dahil edilerek birlikte iltizama verilmiştir.⁹³

Kıbrıs'taki boyahaneler mukataa addedilerek iltizam usulü ile işletilirdi. Lefkoşa boyahane mukataası ihtisap mukataasına dahil idi. Mayıs 1607 tarihli bir sicil kaydında, ihtisap mukataasına tabi olan Lefkoşa boyahane mukataası 28 Mayıs 1607'de bir seneliğine Mehmed Beşe'ye iltizam şartları gereği 28. 000 akçeye iltizama verilmiş olup bunun 7. 000 akçesi peşin alındığı görülmektedir.⁹⁴

Lefkoşa boyahanesinin mevacibi 18 filori olup, iltizam şartları dahilinde Hasan ve Fetullah'a, Ekim 1607 tarihinde iltizama verilmiştir.⁹⁵ Boyahanelerin Lefkoşa boyahanesine ilhak edilmiş olmasından dolayı bu yanlışlık düzeltilerek, burası da yukarıda bahsedilen Mehmed Beşe'ye iltizama verilmiştir.⁹⁶

6. Sabunhaneler

İncelenen dönemde Kıbrıs Eyaleti'nde sabun üretimi yapan, Lefkoşa ve Magosa'da bulunan iki işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Bu sabunhaneler iltizamla işletilmekte idi. Haziran 1594 tarihli bir sicil kaydına göre, sabunhaneler için gerekli olan hammaddenin, Kıbrıs'ta üretilen zeytin yağını kullanması ve Anadolu'dan da gelmemesi nedeniyle, zeytinyağı kıtlığı ve fiyatlarda yükselme baş göstermiştir. Ayrıca buralarda üretilen sabunların kötü kokulu olması ve gayrimüslimlerin başka kimsenin kullanmaması nedeniyle Lefkoşa esnafları ve pazarbaşı divana gelip şikayet etmişlerdir.

Lefkoşa ve Magosa'da bulunan sabunhanelere kontrole tayin olunan Yeniçeri Ağası Lütfullah marifetiyle, bu işletmelerin mühürlenerek, sahiplerine bir daha sabun işletmeleri yasaklanacak ve mevcut zeytinyağların narh-ı cari üzere satılması sağlanacaktır.⁹⁷

7. Sonuç

Fetihten sonra 9 Ekim 1571'de başlanan Kıbrıs Eyaleti'nin tahriri, 18 Ekim 1572'de tamamlanmıştır. Tahrir kayıtlarını ihtiva eden defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivindeki 64 nolu mufassal tahrir defteridir. TD. 64 nolu deftere göre Kıbrıs Eyaleti'nde

⁸⁵ BOA. MAD. 323, s. 2

⁸⁶ BOA. MAD. 434, s. 4

⁸⁷ BOA. MAD. 434, s. 30

⁸⁸ BOA. MAD. 434, s. 38

⁸⁹ M. Ali Ünal, a.g.e., s. 143

⁹⁰ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 24b

⁹¹ TK. KKA. TD. 64, Vrk. 73a

⁹² TK. KKA. TD. 64, s. 271b

⁹³ KŞS. Defter II, s. 9,16

⁹⁴ İlgili belgede: "... ihtisap mukataasına tabi olan nefis-i Lefkoşa'da vaki olan boyahâne mukataası gurre-i Safer'in 1016 (28 Mayıs 1607)'sından bir sene tamamına dek hamil'ül huruf Mehmed Beşe'ye iltizam-ı sabık üzere 28. 000 akçeye iltizama virüb meblağ-ı mezburdan halâ ... 7000 akçe peşin alub kabz eyledik ..." denilmektedir. Bkz. KŞS. Defter II, s. 61

⁹⁵ KŞS. Defter II, s. 9

⁹⁶ KŞS. Defter II, s. 16

⁹⁷ Bkz. KŞS. Defter I, s. 136

tespit edilen işletmeler üç şekerhane, 26 debbağhane, üç boyahane, iki sabunhane ve 206 değirmenden ibarettir. Kıbrıs'ta Venediklilerden intikal eden bu işletmeler Osmanlı hakimiyeti döneminde faaliyetlerine devam ettirilmiştir. Bunu Kıbrıs bütçe defterlerinden ve diğer arşiv belgelerinden takip etmek mümkündür.

Kıbrıs'daki şekerhaneler, Baf nahiyesinde Tokyovoli, Limoson nahiyesinde Koloş ve Piskopi karyelerindedir. Venediklilerden devralınan şeker mirasının XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar, Osmanlılarca düzensiz de olsa korunduğunu belgeleriyle ortaya koymaktadır. Kâtip Çelebi eserinde, XVII. yüzyıl ortalarında Kıbrıs şekerinden hala söz etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu gelenek XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar adada devam etmiştir.⁹⁸

Kıbrıs'taki tuzlalar, Baf nahiyesinde üç ve Tuzla nahiyesinde bir olmak üzere dört adettir. Bunlar, senelik hasılı 1950 akçe olan Baf, bu nahiyeye bağlı ve geliri 500 akçe olan Lenbe karyesi ve 40 akçelik geliri olan Ayayorgi İsterpoti mezrasındadır. 100 000 akçelik geliri olan diğer tuzla ise Tuzla nahiyesindedir. Kıbrıs'taki tuzlalarda üretilen tuz gelir getiren ekonomik bir kaynak olarak kalmaya devam etmiştir. Tuzun çıkarılması, satılması ve taşınmasında Osmanlı yöneticilerinin gayri-kanuni davranışları olduğu kolaylıkla belgelenmektedir. Fetihden sonra imparatorluğun başka yerlerinde bol miktarda tuz çıkarıldığı için Kıbrıs tuzu, uluslararası ticari bir emtia olmaktan çıkmıştır.⁹⁹

Kıbrıs'ta Magosa hariç, bütün nahiyelerde olmak üzere 206 değirmen bulunmaktadır. Kıbrıs'ta bu kadar fazla olması tahıl üretimi ile doğru orantılıdır. Kıbrıs Eyaleti'nde, 1572 tarihli Mufassal Tahrir Defteri'ne göre mevcut on iki nahiyeden on'unda yirmi altı debbağhânenin olması da hayvancılığın yaygın olması ile açıklanabilir. Ayrıca dokuma sanayinin önemli yan kolu olan boyacılıkla ilgili Lefkoşa ve Magosa Kalesi ile Baf şehir merkezinde olmak üzere üç boyahane tespit edilmiştir.

⁹⁸ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri", s. 273

⁹⁹ M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'nda Tuz Üretimi ve Sorunları", s. 285

KAYNAKÇA

- A. C. Gazioğlu, Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878) 308 Yıllık Türk Dönemine Yeni Bir Bakış, Lefkoşa 1994.
- A. Sinan Bilgili, XVI. Yüzyılda Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri (Varsaklar), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.
- A. Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul 1994.
- Aynî Ali Efendi, Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri, (nşr. H. Tuncer), Ankara 1964.
- Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni İle İlgili Belgeler", Belgeler, XIII/17, Ankara 1988, s. 87-115.
- Evliya Çelebi, Seyehatname IX, İstanbul 1935.
- F. B. Pegolotti, La pratica della Mercatura, (nşr. Allan Evans), Massachusetts 1936.
- F. Emecen, XVI. Asırda Manisa Kazası, Ankara 1989.
- Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", Belleten XV/60, (Ekim 1951), s. 617-628.
- Feridun M. Emecen, "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı İdari Yapılanması", Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi, (Yayına Hazırlayanlar: Ali Ahmetbeyoğlu-Erhan Afyoncu), İstanbul 2001, s. 47-58.
- George Hill, A History Of Cyprus IV, The Ottoman Provence The British Colony 1571-1948, (nşr. H. Luke), Cambridge 1940-1952.
- H. İnalçık, "Ottoman Policy And Administration In Cyprus After The Conquest", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri, Ankara 1971, s. 59-79.
- H. İnalçık, Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, Ankara 1987.
- Halil Sahillioğlu, "Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi", Belgeler IV/7-8, Ankara 1969, s. 1-35.
- Lütfi Güçer, "XV-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizami", İktisat Fakültesi Mecmuası, 23/1-2, (İstanbul 1963), s. 97-143.
- M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Döneminde Kıbrıs Şekerhaneleri", Kıbrıs'ta Osmanlılar, Lefkoşa 2008, s. 267-273
- M. Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında Tuz Üretimi ve Sorunları", Kıbrıs'ta Osmanlılar, Lefkoşa 2008, s. 273-285
- M. Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.
- M. Z. Pakalın, "Okka", Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, İstanbul 1983, s. 723
- Metin Kunt, Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978.
- N. Bozkurt, "Deri", TDVİA. IX, İstanbul 1994, s. 174-175.
- N. Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reayadan alınan Vergi ve Resimler", DTCFD, V/5, (Kasım-Aralık 1947), s. 438-511.
- Ö. L. Barkan, XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Kanunlar, İstanbul 1943.
- Recep Dünder, "Conquest Of Cyprus", The Turks III, Ankara 2002, s. 332-344.
- Recep Dünder, "Kıbrıs'ın Fethi", Türkler IX, Ankara 2002, s. 667-678.
- Recep Dünder, Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670), (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya 1998.
- Ronald Jennings, Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World 1571-1640, New York University Press 1993.
- S. Faroğlu, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Kent Mekânında Ticaret ve Gıda Üretimi 1550-1650, (nşr. N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1994.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi, (Haz. Midhat Sertoğlu), İstanbul 1992.

Şenol Çelik, Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.

Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdarî Taksimatı (H. 1041/1631-32 Tarihli Bir İdarî Taksimat Defteri), Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı, Ankara 1963, s. 201-232.

Tuncer Baykara, Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdarî Taksimatı, Ankara 1988.

Zeki Tekin, “Türkler’de Dericilik”, TDVİA, IX, İstanbul 1994, s. 176-178.